

Kristeligt Dagblad 17.02.2018

Kulturarv i krigskulissen

MUSEUMSINSPEKTØR JOHN V. JENSEN FORAN EN GAMMEL KØSTALD I DEN NEDLAGTE LANDSBY GRÆRUP PÅ MILITÆRETS ØVELSESTERRÆN VED OKSBØL. INDVENDIG ER VEDLIGEHOLDELSEN I ORDEN, MEN UDVENDIG FORFALDER BYGNINGEN LANGSOMT. – FOTO: JOHN RANDERIS/RITZAUSCANPIX.

Forfald |Få ved, at der på de sandede jorder på forsvarets øvelsesterræn i Oksbøl har ligget flere landsbyer, hvis beboere blev tvangsflyttet, da militæret rykkede ind i 1960'erne. I dag står kun grupper af spøgelsehuse tilbage. Men de har også historier at fortælle

[Lise Kabell Søgaard](#)

OBONDEN ANDREAS LEHNEMANN DEN DAG KONGENS FOGED OG EN LOKAL BETJENT KOM FOR AT TAGE HAM MED FRA DEN FÆDRENDE GÅRD. – FOTO: PRIVATEJE.

Det er det sidste sted i landet, solen går ned, Blåvandshuk og Oksbøl i Vestjylland. Landskabet er fladt som en pandekage, og den sandede jord så ufrugtbar, som den kan blive. Og på en vinterdag er det

heller ikke ligefrem gæstfrit, den måde, vinden fra havet møder én og sender kulden langt ind i knoglerne.

For mange danskere er området på den alleryderste vestflanke af Danmark forbundet med barsk natur. Og så med militæret, der afholder store, internationale øvelser i området. Terrænet er med sine 6000 hektar ikke så småt endda; her bor kronvildt, ynglefugle i flok og et par sjældne insektarter, heriblandt en særlig labyrintedderkop. Og så huser området altså også en solid bestand af camouflagede køretøjer med personel. Sporene kan man se på luftfoto af området, hvor lyngen er smukt gennembroderet af gule spor fra bæltekøretøjer.

En sådan mørkegrøntank larver sig næsten lydløst forbi en sølvgrå familiebil på vej ned ad Grærup Havvej og ind i øvelsesterrænet. Bag rattet i familie bilen sidder John V. Jensen, som til daglig er museumsinspektør ved Vardemuseerne og ofte kører her gennem "reservatet". I dag med Kristeligt Dagblad som passager, men vi er hverken kommet for at se på spindlere eller spotte krondyr. Vi skal se på forladte huse i landsbyerne Grærup og Børsmose, der lå her, indtil beboerne sidst i 1960'erne blev eksproprieret – sat ud.

De fleste flyttede frivilligt, hjulpet på vej af en klækkelig compensation. De købte huse i Oksbøl by eller landbrug andre steder på egnen, hvor jorden var bedre. Og så var der enkelte, der blev tilbage. Den 7. april 1970 gik flaget på halv ved bonden Andreas Lehnemanns gård i Børsmose, han rokkede sig ikke en meter, før fogeden kom og fjernede ham endeligt fra den fædrende gård.

Herfra blev området og husene militærets ejendom, men stadig åbent for publikum. Som et slags plaster på såret lovede militæret efter ekspropriationen, at husene fremover skulle fremtræde, "som om de var beboet". Man lovede at vedligeholde husenes ydre skal, så de kunne blive stående. Og man vedtog at sætte tykke, sortmalede krydsfinerplader på husene, påmalet hvide eller grønne streger, så det lignede vinduer for dem, der fremover kørte forbi.

På afstand ligner husene i Grærup og Børsmose i dag almindelige huse. Men når man kommer tæt på, afslører især de falske vinduer, at her bor ingen rigtige mennesker. Der er hverken prydhaver, indkørsler, postkasser eller flagstænger, bare huse med sorte øjne.

John V. Jensen kan tydeligt huske, at han en dag sidst i 1980'erne kørte gennem området på vej til Vejers Strand med sin familie:

"Jeg syntes, der var noget helt vildt spøgelsesagtigt ved de her gamle huse med vinduerne malet over. Jeg spurgte min far, hvad det var for noget. 'Nå det', sagde han bare. 'Det er militærets øvelsesområde.'" Bilen drejer ind foran en rød murstensbygning, der ligger i en lille klynge af huse. På den anden side af vejen ligger endnu et rødstenshus med de karakteristiske falske vinduer – den gamle købmandsforretning i Grærup, forklarer museumsinspektøren.

Som nabo til købmanden ligger et hvidmalet, lavloftet hus. Foran huset holder én af forsvarets landrovere i tomgang med lygterne tændt.

"Vi må vist hellere præsentere os, inden de åbner ild," siger John V. Jensen, smækker bildøren og går over mod landroveren.

De ansvarlige for øvelsesterrænet kender ham godt som en, der med jævne mellemrum henvender sig for at gøre opmærksom på den kulturelle værdi af bygningerne på området, og han kører indimellem ud og ser til husene.

Men ligesom alle andre skal John V. Jensen pænt holde sig bag de sort-gule striber, der på pæle, bomme og afspærringstape markerer, at det er hertil og ikke længere for alle uden camouflageuniform.

"Der er også nogle, som ikke ved, hvem jeg er. Hvis man snuser rundt herude og render ind i de forkerte, så kan stemningen godt blive lidt skidt," siger han.

"For de fleste af soldaterne er området jo ren funktion, en krigskulisse. Forsvaret vedligeholder bygningerne til det, men også kun til det. Og det bekymrer mig lidt. Står et hus og forfalder for meget, så river de det ned," siger han og peger over, hvor den sølvgrå familiebil er parkeret.

"Dét hus havde for eksempel to længer mere for ikke ret længe siden. Men det kan man overhovedet ikke se nu, vel?"

Der er ingen soldater i landroveren, kun en stemme, der kalder over en skrattende radio. Så John V. Jensen gelejder om bag ved huset og ind ad en dør til det, der viser sig at være en gammel kostald. Her

er båse i mørkt træ, foderrende i brun keramik og piksten i gulvet. Båsenes stolper har fine kanter og udskaaringer.

"Den her gård er måske fra sidst i 1800-tallet. Og dengang, så har det været sådan noget med, at når middagen var spist, så skulle man da lige ud og vise besætningen frem og ryge en pipe. Så skulle det jo også se ordentligt ud," siger han og peger så ned i foderrenden, hvor en kant af lertøjet er slået af og bristen repareret med mørtel.

"Her kan man se, at der er blevet muret op for nylig. Og det er jo et eksempel på, at forsvaret faktisk har holdt, hvad de lovede, at man gør noget for, at det ikke skal forfalde fuldstændigt herude," siger John V. Jensen.

Et sted er der helt åbent ind til det, der ligner et slags pigekammer. Et stykke blomstret, lyseblåt tapet har revet sig løs fra væggen og blaffer let i vinden.

Et mindre stråttækt aftægtshus i den samme klynge af huse vurderer museumsinspektøren til at være fra 1875. Her har man for nogle år siden fået lagt stråtag på. Men til gengæld er et vindue blevet muret op med mørtel.

"Her synes jeg jo godt, man lige kunne have ofret den spand maling på at få det til at ligne et vindue. Det ville virkelig ikke kræve meget," siger John V. Jensen og kører hånden hen over den ru overflade.

Er du ikke bare lidt emsig? De har jo trods alt lagt stråtag på.

"Det handler om, hvem der ser det, synes jeg. Der er masser af turister, der kører igennem her om sommeren, og de måtte da godt undre sig lidt. Hvad pokker er det her for et sted? Jo, det er faktisk det eneste af sin art her i landet. Og der er mange følelser forbundet med den historie, det har."

Vi går tilbage til bilerne. Bag os rejser et 10 meter højt, rustent jernrør sig fra et stort buskads.

"Derovre lå det gamle andelsmejeri i Grærup," siger John V. Jensen og peger over i buskene.

"Det er jo så fuldstændig væk fra jordens overflade nu, undtagen det rør der, som står, hvor skorstenen var. Jeg tror, jeg hørte én sige, at de bruger røret dér som sigtepunkt," siger John V. Jensen.

Men var det da et særligt flot andelsmejeri?

"Nej, det var et helt almindeligt dansk andelsmejeri. Dem findes der masser af rundt om i landet. Det er jo heller ikke, fordi det er verdenskulturarv, men jeg synes, det er trist, hvis det bare forsvinder. For når det gør det, så er det helt væk," siger han og sætter sig ind på førersædet igen.

Vi kører videre mod Børsmose, en anden af de små landsbyer, der blev eksproprieret. De fleste af husene langs vejen har tag af metal, men man kan tydeligt ane, at de engang havde stråtag med halvvalm, som er karakteristisk vestjysk byggestil. John V. Jensen peger op i et krat, hvor man ikke umiddelbart kan se noget andet i forbifarten end... krat.

"Deroppe boede en mand, som blev kaldt for 'Klemmen å æ bank'. Altså Klemmen på banken," siger han.

Bilen stopper ved Børsmose Kirke, der er en af landets mindste menigheder på i dag omtrent 15 mand, forklarer John V. Jensen.

"I dag er det jo en udflugtskirke og en bryllupskirke. Brugen er en helt anden, end den har været," siger han og åbner en lav jernluge ind til kirkegården.

Børsmose Kirke er lille, sød og relativt ung, bygget i 1904. Omkring ligger kirkegården, halvt naturkirkegård med små sandede forhøjninger, plantet til med marehalm, og halvt klassisk dansk kirkegård med buksbomhække og grus.

Her hviler strandfoged i Grærup Tage Harborg, som døde for to år siden, og som til sin død rasede over den moderne beplantning på naturkirkegården, fortæller John V. Jensen.

"Hele sit liv havde han ikke lavet andet end at bekæmpe marehalm. Og så planter man kirkegården til med det skidt!," siger museumsinspektøren med et grin og viser hen til Harborgs sten, der ganske rigtigt står bag en sirligt holdt hæk.

Harborg var én af dem, der satte sig imod ekspropriationen. Ved siden af ham hviler

"landpolitiassistent Erling Sulkjær", som var med til at føre den allersidste beboer, Andreas Lehnemann, ud af sit hus i 1970. Han er her også.

"Ja, lad os køre op til Lehnemann," siger John V. Jensen og trasker ud igen forbi de små totter af marehalm, der vipper fra side til side i vinden.

"Nå, der vil de ikke have os op mere!"

Museumsinspektøren trækker håndbremsen ved en sort-gul bom, der "i hvert fald ikke stod der for et halvt år siden".

"Det her er et af de huse, som jeg har gjort opmærksom på. Man kunne jo håbe, det er, fordi de er ved at sætte det i stand," siger han og går ivrigt i forvejen ind bag en række forblæste graner. Men Lehnemanns hus er ikke ved at blive sat i stand.

Et pivåbent hul i facaden giver mig ind til bunker af sandsække inden døre. En krydsfinerplade med store skudhuller er sat skævt op for køkkenvinduet og dækker kun halvt om halvt. I den gamle gårdsplads ligger isolering og flyder, og flere mursten i dørkarmen er slået ud.

"Det ser forfærdeligt ud. Ej, jeg bliver simpelthen så ærgerlig," siger John V. Jensen.

Han træder forsigtigt indenfor og viser, hvor kaklerne i køkkenet engang sad fast på væggen med lim. Man kan endnu se soden fra udtrækket til det gamle komfur. På gulvet ligger et rødt patronhylster, i loftet har en svale bygget rede.

"Det her er et af de huse, der har størst fortællerværdi. Det var her, Andreas Lehnemann boede og drev landbrug, og han var altså den allersidste, der flyttede. Det ikke ligefrem nogen bz-aktion, men det var kongens foged, der kom med en betjent for at hente ham, og de sad altså dér i køkkenet og fik kaffen, før de tog ham med," siger han og tilføjer hurtigt:

"Ja, vi er jo i Vestjylland."

Det er historier som den, der forsvinder, hvis forsvaret nedprioriterer det for meget, mener John V. Jensen.

"De gav jo faktisk et løfte, som de også har respekteret længe, om, at det skulle se beboet ud. Jeg kunne bare i god ro og orden og harmoni, ligesom dengang, godt tænke mig en løsning. Så det her i det mindste bliver stående."

Huse som Lehnemanns findes der jo hundredvis af rundt om i landet. Forfaldne, gamle huse, især i yderområderne, hvor affolkningen er en realitet. På den måde er det ikke en speciel historie, vi ser på. "I det store hele samfundsperspektiv var det jo det rigtige sted at lave øvelsesområde, og det var også sådan, argumenterne lød dengang. 'Om 30 år kan man alligevel ikke leve af landbrug her', sagde man. Og de havde jo ret. Så for mange blev det også en mulighed for et bedre liv. Men det laver jo ikke om på, at der var nogle af dem, der havde boet her gennem generationer, der følte, at deres historie blev taget fra dem," siger han.

Og så er der den anden side af sagen, den, ifølge museumsinspektøren, "lidt gustne", der handler om en stærk stat, der kom med loven, juraen, det hele kørt i stilling ud til nogle bønder, der måtte gå til den lokale skolelærer for at få hjælp til at lave en skrivelse. Og som forgæves påberåbte sig deres grundlovssikrede ejendomsret – der behændigt var ophævet i Folketinget kort før ekspropriationen.

"Den var ikke gået i dag," siger John V. Jensen.

"I dag har man jo fokus på menneskerettigheder i en helt anden grad og ville have taget sådan noget her til domstolen."

De første små skridt mod en større forståelse for øvelsesterrænets særprægede historie er på vej. I november var der møde på Varde Rådhus mellem interessenter og hæren, hvor bekymringerne blev luftet. John V. Jensen skal i første omgang lave en prioriteret liste over bygninger, han mener har kulturhistorisk værdi. Og i samarbejde med Naturstyrelsen skal han desuden her i foråret 2018 lave en planche til en rasteplass inde på øvelsesterrænet, som fortæller om det liv, der engang var her.

"Det er fint nok. Men jeg kunne jo lave 70 plancher, hvis det var det. Jeg vil bare virkelig gerne have, at folk ikke kun tror, det her er ren natur. Det er det jo, men det er i høj grad også kultur," siger han og sætter kursen mod civilisationen igen.

De, der husker selve ekspropriationen, bliver også færre og færre i disse år. Hvis det hele en dag forsvinder, frygter John V. Jensen, at kun få vil vide, at her, på én af de goldeste egne i landet, boede kvinder, mænd og børn. Her gik kreaturer, og der holdt biler i indkørslerne. Og før det hestevogne. Men – kigger man efter, så vil man, selv der, hvor husene er væk, kunne se spor, fortæller museumsinspektøren. For i jorden i de gamle prydhaver ligger stadig masser af løg af påskeliljer, og lige om lidt så kommer de op og møder forårssolen igen. Og det vil de gøre længe endnu.

Ekspropriation

Kommer af nylatin expropriare, altså "føre ud af, berøve en ejendom". I dansk ret tvungen afståelse af ejendomsret eller andre formuerettigheder mod fuld erstatning. De almindelige betingelser står i Grundlovens § 73, hvoraf det fremgår, at "ingen kan tilpligtes at afstå sin ejendom, uden hvor almenvellet kræver det. Det kan kun ske ifølge lov og mod fuldstændig erstatning".

Hjemmel til ekspropriation findes i et stort antal love om anlæg af for eksempel veje, jernbaner, havne, militære installationer samt ledningsanlæg af forskellig art.

Kilde: Den Store Danske, Gyldendal

Oksbøl Skyde- og Øvelseterræn

6370 hektar stort øvelsesområde vest for byen Oksbøl i Sydvestjylland. Dele af området har været brugt af militæret siden 1930'erne, og i 1960'erne blev området udvidet ved at inddrage landsbyerne Grærup og Børsmose.

I alt blev flere end 120 familier tvangsflyttet fra området i årene 1967-1970, fordelt på 71 landbrugsejendomme, 38 parcelhuse, 38 sommerhuse samt 87 endnu ubebyggede sommerhusgrunde.

Området bruges mest af danske styrker, men også udenlandske Nato-styrker afholder med mellemrum øvelser her.

John V. Jensen

Født i 1972. Museumsinspektør ved Vardemuseerne. Uddannet historiker med sidefag i dansk og filosofi fra Aarhus Universitet i 2003. Har udgivet bøger og artikler, blandt andet om Besættelsen og minerydningen efter krigen på Vestkysten.